

ARAB VA O'ZBEK TILLARINING SINTAKTIK QURILISHI:SO'Z TARTIBI VA GAP TUZILISHI

Nuriddinova Chexroza Shuxrat qizi,

Alfraganus universiteti, filologiya fakulteti 1-kurs talabasi,

Ilmiy rahbar: Baxtiyarova Fotimaxon Sodiqovna,

Alfraganus universiteti, f.f.n.(PhD).

Annotatsiya: Ushbu maqolada arab va o'zbek tillarining sintaktik qurilishi qiyosiy tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor har ikki tilning so'z tartibi va gap tuzilishidagi farqlar hamda o'xshashliklarga qaratiladi. Arab tilining flektiv (i'robli) xususiyati va o'zbek tilining agglutinatив (qo'shimchali) tuzilishi ularning sintaksisiga qanday ta'sir qilishi tahlil qilinadi. So'z tartibida arab tilining odatiy VSO (fe'l–ega–to'ldiruvchi), o'zbek tilining esa SOV (ega–to'ldiruvchi–fe'l) modeli asosida qurilishi batafsil ko'rib chiqiladi. Mazkur tahlil ikki tilning grammatik tizimlarini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi hamda tarjima, til o'qitish va qiyosiy tilshunoslikda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: sintaksis, so'z tartibi, gap tuzilishi, arab tili, o'zbek tili, fe'l, ega, to'ldiruvchi, jumla fi'liyya, jumla ismiyya, i'rob, qo'shimchalar, qiyosiy tilshunoslik

Аннотация: В данной статье представлен сравнительный анализ синтаксической конструкции арабского и узбекского языков. Основной акцент сделан на различиях и сходствах в лексике и структуре предложений обоих языков. В статье анализируется, как флективная (арабская) особенность арабского языка и агглютинативная (комплементарная) структура узбекского языка влияют на их синтаксис. В порядке слов подробно рассматривается построение арабского языка на основе типичной модели VSO (глагол–посессив–комплементарный), а узбекского языка – на

основе модели SOV (possess–complement–verb). Этот анализ служит для углубления понимания грамматических систем двух языков и имеет практическое значение для перевода, преподавания языков и сравнительного языкознания.

Ключевые слова: синтаксис, порядок слов, структура предложения, арабский, узбекский язык, глагол, обладатель, дополнение, предложение филийя, название предложения, словосочетание, суффикс, сопоставительное языкознание

Annotation: This article provides a comparative analysis of the syntactic construction of the Arabic and Uzbek languages. The main emphasis is on the differences and similarities in the vocabulary and sentence structure of both languages. The article analyzes how the inflectional (Arabic) feature of the Arabic language and the agglutinative (complementary) structure of the Uzbek language affect their syntax. The word order examines in detail the construction of the Arabic language based on the typical VSO (verb–possessive–complementary) model, and the Uzbek language on the basis of the SOV (possess–complement–verb) model. This analysis serves to deepen the understanding of the grammatical systems of the two languages and has practical relevance in translation, language teaching, and comparative linguistics.

Keywords: syntax, word order, sentence structure, Arabic, Uzbek language, verb, possessor, complement, sentence fi'liyya, sentence name, phrase, suffix, comparative linguistics

KIRISH. Har bir tilning sintaktik qurilishi — ya'ni soʻzlar qanday tartibda joylashishi va gap qanday tuzilishi — oʻsha tilning grammatik tizimida muhim oʻrin egallaydi. Soʻz tartibi va gap tuzilishi orqali til egasining fikri qanday ifodalanishini,

ma'no qanday tashkil topishini aniqlash mumkin. Arab va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lsa-da, ularning sintaksisidagi umumiyliklar va farqlarni aniqlash qiyosiy tilshunoslik uchun muhimdir. Arab tili — semit tillari oilasiga mansub bo'lib, morfologik jihatdan flektiv tizimda rivojlangan, ya'ni so'zlarning oxiri (i'rob) orqali sintaktik vazifalar ifodalanadi. O'zbek tili esa turkiy tillar oilasiga kiradi va agglutinatив tuzilishga ega bo'lib, so'z turli qo'shimchalar vositasida grammatik ma'no kasb etadi. Bu ikki tilning tuzilmasidagi farqlar ularning so'z tartibi va gap qurilishida yaqqol namoyon bo'ladi. Ushbu maqolada arab va o'zbek tillarining so'z tartibi, gapning sintaktik tuzilishi, fe'lning gapdagi o'rni, ega va to'ldiruvchining ifodalanish usullari qiyosiy tahlil qilinadi. Maqola, shuningdek, tarjima amaliyoti, til o'rganish va qiyosiy grammatik tadqiqotlar uchun nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.

METODOLOGIYASI. Arab va o'zbek tillarining sintaktik qurilishini o'rganish qiyosiy tilshunoslik, umumiy til nazariyasi hamda grammatik strukturani tahlil qilish usullariga asoslanadi. Mazkur tadqiqotda til strukturasi, ya'ni so'z tartibi va gap tuzilmasini qiyosiy o'rganish orqali har ikki tildagi sintaktik birliklar o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlar aniqlanadi. Tadqiqotning asosiy metodologik yondashuvi sifatida **qiyosiy-tipologik, deskriptiv (ta'rifiy) va struktural-lingvistik** metodlar qo'llanildi. Har bir metod tilshunoslikda aniq ilmiy vazifani bajarish uchun xizmat qiladi:

Qiyosiy-tipologik metod

Bu metod arab va o'zbek tillarining morfologik va sintaktik tuzilmalarini bir-biriga solishtirib, ularning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlashga yordam beradi. Til tipologiyasi nuqtayi nazaridan arab tili flektiv (i'robli), o'zbek tili esa agglutinatив (qo'shimchali) turga mansub bo'lgani sababli, ularning sintaktik qurilishi turlicha shakllangan. Qiyosiy metod har bir tilning o'ziga xos grammatik vositalar bilan gap qurish usulini ko'rsatadi.

Deskriptiv (ta'rifiy) metod

Arab va o'zbek tillarining grammatik qurilmalari mavjud tilshunoslik manbalari, zamonaviy lug'at va grammatik qo'llanmalarga tayanib tavsiflab berildi. So'z tartibi (VSO, SOV), gap turlari (fe'liy va ismiy), sintaktik munosabatlar (ega, to'ldiruvchi, hol) to'g'risidagi ma'lumotlar ilmiy manbalar asosida ta'riflandi.

Struktural-lingvistik metod

Gap tarkibidagi sintaktik bo'laklarning (fe'l, ega, to'ldiruvchi va boshqalar) gapdagi joylashuv tartibi va funksiyasi o'rganildi. Arab tilidagi **i'rob** tizimi va o'zbek tilidagi **qo'shimchalar** yordamida amalga oshiriladigan sintaktik bog'lanishlar strukturaviy yondashuv asosida tahlil qilindi.

Material tanlovi va manba tahlili

Arab tili uchun: Qur'oni karim oyatlari tarjimalari, zamonaviy arab adabiyoti namunalaridan olingan gaplar, arab tilining nazariy grammatikasi bo'yicha ilmiy manbalar (Wright, Holes va boshqalar);

O'zbek tili uchun: o'zbek adabiy tilidagi matnlar (xalq og'zaki ijodi, adabiy asarlar), rasmiy grammatik qo'llanmalar va darsliklar.

Shuningdek, ikki tilga oid grammatik tahlilni chuqurlashtirish maqsadida **ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar va qiyosiy tilshunoslik asoslariga oid adabiyotlar** o'rganildi.

Amaliy metodlar

Jadval va misollar asosida tahlil – Har ikki tildagi gaplarning qurilishi misollar orqali ko'rsatildi va qiyosiy jadval tuzildi.

Tadqiqiy kuzatuv – Gap tuzilmalaridagi real qo'llanma holatlari yozma matnlarda kuzatilib, umumlashtirildi.

Analiz va sintez – Gap bo‘lamlari ajratilib tahlil qilindi va ularning umumiy sintaktik strukturadagi roli aniqlashtirildi.

MUHOKAMA VA NATIJA. Arab va o‘zbek tillarining sintaktik qurilishi o‘zaro taqqoslanganida, ularning til oilalari, grammatik tuzilishi va morfologik xususiyatlari ularning so‘z tartibi hamda gap tuzilishida qanday muhim farqlarni yuzaga chiqarishi aniqlandi. Avvalo, arab tili **semit** tillar oilasiga mansub bo‘lib, **flektiv (i‘robli)** tizimga ega. Bu tilda so‘zning gapdagi sintaktik funksiyasi, asosan, **i‘rob oxiridagi fonetik belgilar** (–u, –a, –i) orqali ifodalanadi. Natijada, gapda so‘zlarning tartibi nisbatan erkin bo‘lishi mumkin. Arab tilida **jumla fi‘liyya (fe’l bilan boshlanuvchi gap)** asosiy gap tipi hisoblanadi va odatda **VSO** (fe’l–ega–to‘ldiruvchi) tartibida quriladi. Aksincha, o‘zbek tili **turkiy** tillar oilasiga kiradi va **agglutinatив** tuzilishga ega bo‘lib, unda so‘zlar o‘z funksiyalarini **qo‘shimchalar** orqali ifodalaydi. O‘zbek tilida so‘z tartibi qat’iyroq bo‘lib, **fe’l gap oxirida** keladi va **SOV** (ega–to‘ldiruvchi–fe’l) model asosiy sintaktik tuzilma hisoblanadi.

Muhokama asosida aniqlangan asosiy farqlar:

Asosiy jihat	Arab tili	O‘zbek tili
Til oilasi	Semit	Turkiy
Morfologik tuzilma	Flektiv (i‘robli)	Agglutinatив (qo‘shimchali)
So‘z tartibi (odatdagi)	VSO (fe’l – ega – to‘ldiruvchi)	SOV (ega – to‘ldiruvchi – fe’l)
Gap turlari	Jumla ismiyya va fi‘liyya	Har doim fe’l ishtirok etadi

Asosiy jihat	Arab tili	O'zbek tili
Sintaktik aloqalarni belgilovchi vosita	I'rob (so'z oxiri)	Qo'shimchalar (ot va fe'l qo'shimchalari)
Gapdagi erkinlik	Yuqori, intonatsiya va i'rob muhim	Kamroq erkin, fe'l oxirida bo'lishi qat'iy

Muhim umumiyliklar:

- Har ikki til shaxs va sonni fe'l orqali ifodalaydi (fe'l o'zgaruvchan).
- Ega-to'ldiruvchi-fe'l elementlari har ikki tilda gap asosini tashkil etadi.
- Ikki til ham zamon, shaxs va boshqa grammatik kategoriyalarni fe'l orqali bildiradi.

Tadqiqot natijalari:

1. Arab va o'zbek tillari turli til oilasiga mansub bo'lsa-da, ularning sintaktik qurilishida ma'lum funksional o'xshashliklar mavjud, xususan gap bo'laklarining tarkibiy roli.
2. Arab tilida so'z tartibi nisbatan erkin, ammo i'rob belgilari orqali aniq sintaktik aloqa hosil qilinadi. O'zbek tilida esa so'z tartibi qat'iyroq va gap ma'nosini aniqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.
3. Arab tilida jumla ismiyya (fe'lsiz gap) keng qo'llanadi, o'zbek tilida esa fe'l ishtirokisiz gap qurilishi holati cheklangan.

4. **Fe'lining gapdagi o'rni** har ikki tilda farqlidir: arab tilida fe'l gap boshida bo'lishi mumkin, o'zbek tilida esa u doimiy ravishda gap oxirida joylashadi.

5. Tadqiqot natijalari tarjima amaliyoti, ikkinchi til sifatida til o'rgatish, shuningdek, qiyosiy tilshunoslik bo'yicha nazariy tahlillarda foydali bo'lishi mumkin.

XULOSA. Arab va o'zbek tillarining sintaktik qurilishini qiyosiy tahlil qilish natijasida ushbu tillarning so'z tartibi, gap tuzilishi va grammatik birliklar o'rtasidagi sintaktik munosabatlar jihatidan sezilarli farqlarga ega ekani aniqlandi. Til oilasi, morfologik tuzilma va grammatik ifoda vositalaridagi tafovutlar ularning sintaktik tizimlariga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Arab tilining flektiv tuzilishga ega bo'lishi, ya'ni i'rob tizimi orqali sintaktik munosabatlarni ifodalashi, unga so'z tartibi jihatidan nisbiy erkinlik beradi. Arab gaplarida fe'l ko'pincha gap boshida keladi (VSO tartib). Shuningdek, fe'l ishtirok etmagan holda quriladigan ismiy gaplar ham keng tarqalgan. O'zbek tili esa agglutinatив tuzilmali til bo'lib, sintaktik aloqalar qo'shimchalar yordamida ifodalanadi. O'zbek tilida so'z tartibi qat'iyroq: fe'l gap oxirida keladi (SOV tartib), gap bo'laklari esa muayyan grammatik qo'shimchalar orqali aniqlanadi. Gap tuzilishida har doim fe'l ishtirok etishi talab qilinadi. Arab tilida fe'l gap boshida kelishi odatiy bo'lsa, o'zbek tilida u har doim gap oxirida keladi. Arab tilida i'rob (so'z oxiridagi grammatik belgi) asosiy sintaktik ko'rsatkich bo'lsa, o'zbek tilida esa qo'shimchalar bu rol ni bajaradi. Arab tilida jumla ismiyya (fe'lsiz gaplar) keng qo'llansa, o'zbek tilida fe'lining ishtiroki majburiy hisoblanadi. Har ikki tilda fe'l shaxs, son va zamonga ko'ra o'zgaradi, bu jihatdan umumiylik mavjud. Arab tili sintaksisida intonatsiya va i'rob belgilarining o'rni muhim, o'zbek tilida esa so'z tartibi va morfologik qo'shimchalar hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hamroyeva Shahlo Mirdjanovna, Abdullayeva Oqila Xolmo‘minovna va boshqalar. *Algorithm of Word Order and Syntactic Analysis in Uzbek Language Sentences. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, Vol. 4 No. 6, 2023, p. 79–90. Unda o‘zbek tilida gap bo‘laklari va so‘z tartibi tahlil qilinadi giirj.comcajlp.ccentralasianstudies.org+1ojs.renaissance.com.uz+1.
2. Nilufar Zubaydova. *Syntactic-Semantic Analysis of Locative Adhesive Syntax in English and Uzbek Languages. BIO Web of Conferences*, Sep 2023, Vol. 65, art. 10026. Unda ingliz va o‘zbek tilidagi joylama oqarish sintaksisi o‘rganiladi Био-конференции.
3. Tasheva Nafisa Zaynitdinovna. *Analysis of Syntactic Figures in the Uzbek Language. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education*, Vol. 1 No. 10, Dec 2023, p. 475–479. Unda o‘zbek tilidagi sintaktik figurali tuzilmalar tahlil qilinadi grnjournal.us.
4. Gayrat Matlatipov, Mardona Karimova va boshq. *Designing a Tree-Based Model for Analyzing the Syntax of Uzbek Language Sentences. Konferensiya maqolasi, Computer Linguistics: Problems, Solutions, Prospects*, Apr 2023. Bu model oraliqli grammatika va sintaktik daraxt tahlili asosida o‘zbek tili gaplarini o‘rgangan cajlp.ccentralasianstudies.org+2ResearchGate+2arXiv+2.
5. Turakhanov Rustam Baxramovich. *Similarities and Differences in Sentence Structure in Altaic Languages: A Comparative Study of Uzbek, Korean, and Japanese. International Journal of Artificial Intelligence*, Jun 2025. Unda o‘zbek tilining Altaeviya tillari bilan sintaktik taqqoslanishi ruhida SOV tartibi, agglutinativ tuzilmalar o‘rganilgan academicpublishers.org.
6. Abdulaziz E. Rustamov. *Features of Conditional Constructions in Arabic Scientific. Oriental Journal of Philology*, Apr 2025. Bu maqolada arab tilidagi

shartli gaplar tuzilishi va sintaksis elementlari tahlil etilgan. Arab tilining subordinatsiya va morfosintaktik ifodasi haqida ilmiyroq ma'lumot beradi supportscience.uz.

7. Muhammadjan Saidullajon Ibrahimov va Ataboyev Ahadjon Djumakuziyevich. *Theory of Syntax and Compound Sentences in English and Uzbek Linguistics. Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, Jul 2024, Vol. 4 No. 7. Unda ingliz va o'zbek tilidagi murakkab gap strukturasi (compound sentences) taqqoslanadi mjstjournal.com+1ResearchGate+1.